

The Gleaner

Vol 23 (2001)

In Memoriam of Alkis Angelou

**Βαρνάβας ο Κύπριος και η πυρκαγιά του 1696
στην Κωνσταντινούπολη**

Μάχη Παϊζή-Αποστολοπούλου

doi: [10.12681/er.153](https://doi.org/10.12681/er.153)

To cite this article:

Παϊζή-Αποστολοπούλου Μ. (2001). Βαρνάβας ο Κύπριος και η πυρκαγιά του 1696 στην Κωνσταντινούπολη. *The Gleaner*, 23, 19-34. <https://doi.org/10.12681/er.153>

ΒΑΡΝΑΒΑΣ Ο ΚΥΠΡΙΟΣ
ΚΑΙ Η ΠΥΡΚΑΓΙΑ ΤΟΥ 1696
ΣΤΗΝ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΗ

ΑΠΟ ΕΝΑ ΕΚΤΕΝΕΣ ΣΤΙΧΟΥΡΓΗΜΑ τοῦ τέλους τοῦ 17ου αἰώνα, σὸ ὁποῖο περιγράφεται μιὰ πυρκαγιά πού κατέστρεψε τὸν Ἀπρίλιο τοῦ 1696 μιὰ μεγάλη καὶ πλούσια συνοικία τῆς Κωνσταντινούπολης, τὸν Γαλατᾶ, ἦταν ὡς σήμερα γνωστὰ μερικὰ μόνον ἀποσπάσματα. Στὴ μελέτη αὐτὴ θὰ δώσουμε τὸ στιχούργημα στὴν πλήρη του μορφή —καθὼς ἐντοπίσαμε τὸ χειρόγραφο πού σώζει τὸ ἔργο— καὶ θὰ παρουσιάσουμε τὰ στοιχεῖα πού συνάγουμε γιὰ τὸ δημιουργό του καὶ γιὰ τὸ γεγονός πού περιγράφει.

Τὸ ὄνομα καὶ τὴν καταγωγή τοῦ στιχοῦργοῦ τὰ γνωρίζουμε ἀπὸ τὸν ἴδιο, καθὼς τὰ παραθέτει σὸ ποίημά του:

*Τελείωσεν ἡ ἑξήγησις, τοῦ Γαλατᾶ ῥιμάδα,
κ' ἐκεῖνος πού τὴν εὔγαλεν, τὸν λέγουσιν Βαρνάβα.
Εἰς τὴν πατρίδα Κύπριος...*

Τὸ γεγονός πού περιγράφει τὸ μνηολογεῖ ὁ ἴδιος:

*Σαββάτον ξημερώνοντας, ἑκοσιπέντ' Ἀπριλλίου
δυσὸ μέραις ὑστερότερα τ' ἁγίου Γεωργίου*

καὶ ὁ τρόπος πού τὸ διηγεῖται δείχνει πὼς ὄχι μόνον ἦταν αὐτόπτης μάρτυρας τῆς πυρκαγιᾶς, ἀλλὰ καὶ ὅτι ἦταν ἀκόμα νωπὲς οἱ εἰκόνες.

Δὲν εἶναι γνωστὸ ἄλλο πόνημα τοῦ Βαρνάβα τοῦ Κυπρίου καὶ ἡ «τοῦ Γαλατᾶ ῥιμάδα» δὲν στάθηκε, φαίνεται, ἱκανὴ νὰ τὸν ἐντάξει στοὺς λογίους τῆς Τουρκοκρατίας: τὸ ὄνομά του δὲν θὰ τὸ συναντήσουμε σὲ καμιὰ ἀπὸ τίς ἀναγραφές πού συντάχθηκαν τὸν 18ο καὶ 19ο αἰώνα. Δὲν τὸν συναντοῦμε οὔτε στὴν «Ἐπιτετευμένην ἐπαρίθμησιν» τοῦ Δημητρίου Προκοπίου Πάμπερη, πού συντάχθηκε κοντὰ στὰ χρόνια πού ἔζησε ὁ Βαρνάβας, οὔτε σὸ Συμπλήρωμα τῆς πιὸ πάνω ἀπαρίθμησης πού συνέθεσε ὁ Καλλίνικος Γ'. Ἀλλὰ καὶ ὁ Γεώργιος Ζαβίρας τὸν ἀγνόησε στὴν «Ἱστορίαν τῶν πεπαιδευμένων Ἑλλήνων» πού συγκρότησε καὶ ὁ Κωνσταντῖνος Σάθας στὴ *Νεοελληνικὴ Φιλολογία* του. Τὸν Βαρνάβα δὲν θὰ τὸν συναν-

τήσουμε ούτε σὲ ἀνάλογα ἔργα τοῦ 20οῦ αἰώνα, μοιλονότι ὁ Μ. Γεδεὼν ἀπὸ τὶς ἀρχὲς τοῦ αἰώνα δημοσίευσε τὰ ἀποσπάσματα γιὰ τὰ ὁποῖα ἔγινε λόγος πῶς πάνω.¹ Δὲν τὸν μνημονεύουν οὔτε κἀν οἱ ἱστορικοὶ τῆς (κυπριακῆς λογιόσυνης).²

Ἄλλὰ καὶ οἱ ἱστοριογράφοι ἀγνόησαν τὸν Βαρνάβα, μοιλονότι μὲ τὸ ἔργο του διασώζει, καὶ μάλιστα μὲ λεπτομέρειες, τὴν ἐνθύμηση ἑνὸς ἱστορικοῦ γεγονότος, μιᾶς πυρκαγιᾶς ἣ ὁποῖα πολὺ λίγο εἶναι γνωστὴ στοὺς μελετητές.³ Ἡ ἀφορμὴ τῆς δικῆς μου ἐνασχόλησης μὲ τὸ στιχοῦργημα καὶ τὸ συγγραφέα του ἦταν τὸ γεγονὸς ὅτι ἐντόπισα τὸ μοναδικό, ὅσο γνωρίζω, χειρόγραφο ποὺ παραδίδει τὸ ἔργο.

Πρόκειται γιὰ ἕνα χειρόγραφο κώδικα συγκροτημένον στὸ β' μιστὸ τοῦ 18ου αἰώνα, ποὺ σήμερα φυλάσσεται, ὡς olim Κουρίλα 5, στὸ Σπουδαστήριον Ἱστορίας Νεότερων Χρόνων τοῦ Πανεπιστημίου Ἰωαννίνων.

1. Γιὰ τὴ συμβολὴ τοῦ Γεδεὼν βλ. πῶς κάτω στὸ κείμενο σ. 26 κέ.

2. Βλ. γιὰ παράδειγμα Ἀθ. Α. Σακελλαρίου, *Τὰ Κυπριακά, ἤτοι Γεωγραφία, Ἱστορία καὶ Γλῶσσα τῆς νήσου Κύπρου*, τ. 1-2, Ἀθήνα 1891, σ. 790-795, ὅπου «Οἱ κατὰ τὸν Μεσαίωνα Κύπριοι Συγγραφεῖς» καὶ Λοῖζος Φιλίππου, *Τὰ ἑλληνικὰ γράμματα ἐν Κύπρῳ κατὰ τὴν περίοδον τῆς Τουρκοκρατίας, 1571-1878*, τ. 2, Λευκωσία 1930. Μοναδική, ὅσο γνωρίζω, ἐξαιρεση ἀποτελεῖ ὁ Τρύφων Εὐαγγελίδης, ὁ ὁποῖος μιλώντας γιὰ τὰ σχολεῖα στὴν Κύπρο, κάνει μιὰ παρέκβαση γιὰ νὰ ἀναφέρει τὸν Βαρνάβα καὶ τὸ ποίημα ποὺ συνέθεσε· ἀντλεῖ βέβαια τὶς πληροφορίες ἀπὸ τὸ δημοσίευμα τοῦ Γεδεὼν καὶ ἀπὸ ἀβλεψία τὸν τοποθετεῖ νὰ ζεῖ στὴν Κωνσταντινούπολη (μεσοῦντος τοῦ 18' αἰῶνος): Τρύφων Ε. Εὐαγγελίδης, *Ἡ παιδεία ἐπὶ Τουρκοκρατίας (Ἑλληνικὰ σχολεῖα ἀπὸ τῆς Ἀλώσεως μέχρι Καποδιστρίου)*, τ. 2, Ἀθήνα 1936, σ. 186. Ἡ ἐργασία ποὺ ἐτοιμάζει ὁ Πασχάλης Κιτρομηλίδης γιὰ τὴν *Κυπριακὴ Λογιόσυνη* ἔλαβε ὑπόψη τῆς τῆν παρούσα μελέτη.

3. Στὴν ἐξαντλητικὴ μελέτῃ τοῦ Robert Mantran γιὰ τὴν Κωνσταντινούπολη (*Istanbul dans la seconde moitié du XVIIe siècle*, Παρίσι 1962), μοιλονότι ὁ συγγραφέας παραθέτει στὴ σ. 36 ἕνα πῖνακα μὲ τὶς σημαντικότερες γνωστὲς πυρκαγιᾶς ποὺ ξέσπασαν στὴν Πόλη, δὲν γνωρίζει τὴν πηγὴ ποὺ ἐδῶ μελετοῦμε οὔτε τὴν ἐνθύμηση ποὺ ἔγραψε ὁ πατριάρχης Διονύσιος Δ' γιὰ τὸ γεγονὸς αὐτό, ἐνθύμηση ποὺ διασώζει τὸ ἔτος τῆς πυρκαγιᾶς, μὲ ἀποτέλεσμα νὰ μὴν τὴν καταγράψει (περισσότερα γιὰ τὴν ἐνθύμηση τοῦ Διονυσίου Δ' βλ. πῶς κάτω, σ. 23-24 καὶ σ. 28). Ὡστόσο ὁ Γεώργιος Π. Γεωργιάδης τὸ 1898, στὴ μελέτῃ του *Ὁ ἐν Γαλατᾶ ἱερός ναός τοῦ Ἀγίου Ἰωάννου τῶν Χίων* (Κωνσταντινούπολη 1898, σ. 26 κέ.) δημοσιεύει ἕνα ἑλληνικὸ ἔγγραφο μὲ ἡμερομηνία 21 Μαΐου 1699 καὶ τρία τουρκικὰ τοῦ ἴδιου ἔτους ποὺ ἀναφέρονται στὴν ἀνοικοδόμηση τῆς ἐκκλησίας τοῦ Ἁγίου Ἰωάννη (αὐτοῦ Καμένου), «κειμένην εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τῆς πύλης τοῦ Τοπχανέ ἐκ τῶν πωλῶν τοῦ φρουρίου τοῦ Γαλατᾶ» ποὺ καταστράφηκε ἀπὸ τὴν «μεγάλην πυρκαϊάν τὴν συμβᾶσαν τῷ 1107 [1699]» (ὁ.π., σ. 38-39). Εὐχαριστῶ τὸν κ. Χ. Γ. Πατρινέλη ποὺ μοῦ ἐπισήμανε ὅτι ὁ Γεωργιάδης ἔχει δημοσιεύσει ἔγγραφα σχετικὰ μὲ τὴν πυρκαϊὰ τοῦ 1696.

‘Ο κώδικας δὲν εἶναι ἄγνωστος στὴν ἔρευνα: στὸ ἴδιο χειρόγραφο σώζε-
ται, ἀνάμεσα σὲ ἄλλα, καὶ τὸ ἔργο τοῦ Δημητρίου Ραμαδάνη «Ἱστορία
τῶν συμβάντων», τὸ ὁποῖο ἀποτέλεσε πρόσφατα ἀντικείμενο ἐρευνῶν.⁴
Οἱ διαστάσεις του εἶναι 220 × 170 χιλ., ἀποτελεῖται ἀπὸ 552 φύλλα (II
+ 539 + XI) καὶ στὸ μεγαλύτερο μέρος εἶναι αὐτόγραφος τοῦ Νικολάου
Καρατζᾶ, τοῦ λόγιου γραφέα τοῦ 18ου αἰώνα καὶ συλλέκτη χειρογράφων.⁵
Ἡ ὕλη τοῦ κώδικα εἶναι σύμμικτη καὶ τὸ ποῖημα τοῦ Βαρνάβα παραδί-
δεται στὰ φ. 287^r-289^v.

Μὲ τὸν ἐντοπισμὸ τοῦ χειρογράφου δίνεται ἡ δυνατότητα νὰ ἐκδώ-
σουμε στὸ σύνολό της τὴν πηγὴ αὐτὴ νὰ ἀξιοποιήσουμε σὲ ὅλη τὴν ἔκτα-
ση τὶς πληροφορίες ποὺ περιέχονται γιὰ τὴν πυρκαγιὰ τοῦ 1696· καί, ἀκό-
μα, μπορούμε νὰ καταγράψουμε τὶς παρατηρήσεις τοῦ ἐλάσσονα αὐτοῦ
δημιουργοῦ γιὰ τὴν κοινωνία τῆς Κωνσταντινούπολης τὰ τελευταῖα χρό-
νια τοῦ 17ου αἰώνα. Τέλος, ἀξιοποιώντας μιὰ πληροφορία ποὺ ἔδωσε ὁ
Μανουὴλ Γεδεὼν τὸ 1900, μπορούμε πλέον νὰ ἐντοπίσουμε ἕναν ἀκόμα
κρίκο τῆς ἱστορίας τοῦ χειρογράφου.⁶

Ἡ πυρκαγιὰ καὶ ἡ ἱστορήσή της

Στὸ στιχούργημα περιγράφονται ὅσα συνέβησαν στὶς 25 Ἀπριλίου τοῦ
1696 στὴ συνοικία τοῦ Γαλατᾶ, στὴν Κωνσταντινούπολη.

Δύο μέρες πρὶν ἡ σουλτὰνα «γέννησεν κορίτζιν» καὶ τὸ γεγονός αὐτὸ
ἔκανε τὸ σουλτάνο νὰ θέλει νὰ δώσει ἐορταστικὴ ἀτμόσφαιρα στὴν πρω-
τεύουσα. Ἔστειλε διαταγὴ, φερμάνι ἀπὸ τὴν Ἀδριανούπολη ὅπου βρι-
σκόταν⁷ νὰ φωταγωγηθεῖ ἡ Κωνσταντινούπολη, νὰ γίνῃ «δοναμάς». Οἱ

4. Μάχη Παίζη-Ἀποστολοπούλου, «Δημήτριος Ραμαδάνης, ἕνας ἱστοριογράφος τοῦ 18ου αἰώνα σὲ ἀφάνεια», *Ὁ Ἐραμιστής* 20 (1995), 20-35. Γιὰ τὴν ἱστορία τοῦ χειρογράφου καὶ γιὰ τὴν τύχη του ὡς νὰ φτάσει στὸ Σπουδαστήριο τοῦ Πανεπιστημίου Ἰωαννίνων βλ. ὅσα ἀναφέρονται στὸ τελευταῖο μέρος τῆς πιὸ πάνω μελέτης.

5. Γιὰ τὸν μεθοδικὸ αὐτὸ λόγιο καὶ τὴν πλούσια βιβλιοθήκη του βλ. συγκεντρωμένη τὴ βιβλιογραφία στὴν πρόσφατη μελέτη μου «Ἡ βιβλιοθήκη τοῦ Νικολάου Καρατζᾶ καὶ οἱ περιπέτειες τοῦ γρ. Paris. Suppl. Gr. 1375», *Ἑλληνικά* 49 (1999), 61-72.

6. Γιὰ τὸ νέο στοιχεῖο ποὺ ἐπιβεβαιώνει τὴ σχέση τοῦ χειρογράφου μὲ τὴ Χίο βλ. πιὸ κάτω, σ. 29.

7. Τὴν πληροφορία ὅτι ὁ σουλτάνος Μουσταφᾶ Β' (1695-1703) βρισκόταν τότε στὴν Ἀδριανούπολη τὴν δίνει μιὰ ἐνθύμησις τοῦ πατριάρχη Διονυσίου Δ' ποὺ σώζεται, ἀντιγραμμένη καὶ αὐτὴ, στὸ τέλος τοῦ ποιήματος τοῦ Βαρνάβα: «... ἦλθεν λόγος ἀπὸ τὴν Ἀδριανούπολιν ἐν Κωνσταντινουπόλει, πῶς ἐγένετο θυγάτριον τοῦ βασι-

υπήκοοι, πού θέλησαν νά δείξουν ὅτι συμμερίζονται τήν ψυχική εὐφορία τοῦ μονάρχη γιά τήν κόρη πού ἀπέκτησε, «στόλισαν ὅλα τους τάργαστήρια». Ἦταν μέρες γιορτῆς.⁸ Τό βράδυ τῆς 25ης Ἀπριλίου κάποιοι ζαχαροπλάστες «μπουρεκτζίδες», πού τὸ ἐργαστήρι τους ἦταν κοντὰ στήν Πόρτα τοῦ Τοπχανέ, βγῆκαν νά κάνουν ἕναν περίπατο καί νά ἀπολαύσουν τὸ θέαμα τοῦ στολισμοῦ καί τῆς φωταγώγησης τῆς πόλης. Δὲν ἔφυγαν ὅλοι, εἶχαν τήν πρόνοια νά μείνει κάποιος νά προσέχει τὸ φοῦρνο. Ὁμῶς «ξέχασεν ὁ ταλαίπωρος ὅτι εἶναι φωτιά κι ἀνάφτει», ἀποκοιμήθηκε, ἡ φωτιά φούντωσε, ἀνάψε τὸ ἐργαστήρι καί μέσα σὲ λίγη ὥρα ἐξαιτίας τοῦ δυνατοῦ ἀνέμου πού φουσοῦσε ἀπλώθηκε τόσο γρήγορα, πού κατέστρεψε ὅλο τὸν Γαλατά, «Σαββάτον ζημερώνοντας, ἰκοσιπέντ' Ἀπριλλίου, δυὸ μέραις ὑστερώτερα τ' ἁγίου Γεωργίου».

Ἡ Πόρτα τοῦ Τοπχανέ βρισκόταν στὸ βορειοανατολικὸ ἄκρο τῆς συνοικίας τοῦ Γαλατᾶ καί καθὼς ὁ ἄνεμος ἦταν βόρειος, ἡ φωτιά ἐπεκτάθηκε γρήγορα σὲ ὀλόκληρη τὴ συνοικία. Ἡ ἔντασή της ἦταν τόση, πού μέσα σὲ τρεῖς ὥρες κάηκαν καί οἱ ἑξι ἐκκλησίες τοῦ Γαλατᾶ. Ἐξέσπασε στὶς πέντε τὰ ζημερώματα καί ἡ κατάσβεσὴ της λόγῳ τοῦ ἀνέμου ἦταν δύσκολη: «... ἐσβῆσαν ἀπ' τὴν μίαν μεριάν, κι ἀπὸ τὴν ἄλλην καίγει», σημειώνει ὁ Βαρνάβας. Σκηνὲς πανικοῦ ξετυλίγονταν στοὺς δρόμους, σκηνὲς πού ἀποδίδονται μὲ μεγάλη γλαφυρότητα στὸ στιχουργημα: «μικροὶ μεγάλοι τρέχασι, τὰ ροῦχα φορτωμένοι, / μὲς στὰ σοκάκια κλαίγασι μαῦροι, σκοτεινισμένοι / δὲν ἤξευραν πού νά κρυφθοῦν νά μὴν κατακαγοῦσι, / κλαῖσιν ἀπαρηγόρητα, φωνάζουν καί βοοῦσι».

Ἡ μεγάλη ἔκταση τῆς καταστροφῆς ἀποδίδεται λοιπὸν ἀπὸ τὸν Βαρ-

λέως, καί ἔγινεν δοναμῆς, ἤτοι θρίαμβος...» (βλ. πῶ κάτω, στὸ κείμενο). Διασταυρώνεται ἔτσι ἡ πληροφορία πού ἀναφέρει ὅτι ὁ Μουσταφᾶ Β' κατοικοῦσε τὰ μεγαλύτερα διαστήματα στὴν Ἀδριανούπολη, ἀσχολούμενος μὲ τὸ κινήγι· βλ. Philip Mansel, *Κωνσταντινούπολη. Ἡ περιπόθητη πόλη (1453-1924)* (ἑλλην. μτφρ. Π. Κόλλιας), Ἀθήνα 1999, σ. 286.

8. Μιὰ ὄραία περιγραφή τοῦ ἐθίμου τοῦ δοναμῆ ἔχει δώσει ὁ Καισάριος Δαπόντες στὸ ἔργο του *Κατάλογος Ἱστορικὸς...*, δημοσιευμένο ἀπὸ τὸν Κων. Σάθα, *Μεσαιωνικὴ Βιβλιοθήκη*, τ. 3, Βενετία 1872, σ. 180: «... ὅταν ἐγένετο εἰς τὴν Πόλιν ὁ βασιλικὸς δοναμῆς διὰ τὴν γέννην τοῦ βασιλόπαιδος μίαν ἐβδομάδα, κ' ἐκλείσθησαν τὰ κτίρια, καί ἀνοίχθησαν ἡ φυλακαῖς, καί ἔλειψε τὸ ἀλισβερίσι, καί ἐφεγγοβολοῦσαν ἡ νύκτες διὰ τὰ πολυάριθμα φῶτα, καί ἐγελοῦσαν ἡ μέραις διὰ τὰ μυριάριθμα παίγνια καί ταῖς χαραῖς, ἐστολίσθησαν τὰ τζαρσία, καί ἐστολίσθησαν τὰ σπίτια μικρῶν τε καί μεγάλων, Τουρκῶν τε καί τῶν ἄλλων, καί συνερίζοντο ποῖος τὸν ἄλλον νά περάσῃ εἰς τὸν στολισμὸν τοῦ σπητιοῦ του, εἰς πολυκάνδηλα, καθρέπταις, ὠρολόγια κρεμαστά, στρωσίδια, καί ἄλλα διάφορα καί σπάνια».

νάβα στὸν δυνατὸ ἄνεμο πού φυσοῦσε, ἀφοῦ στοὺς στίχους 35-37 σημειώνει πὼς ἡ πυρκαγιά δὲν θὰ εἶχε ἐξαπλωθεῖ ἂν δὲν ἦταν τόσο δυνατός: «Νὰ ἤθελον εἶσται ὁ καιρὸς λιγάκι σὰν γαλήνη, / τόσον κακὸν δὲν ἔκαμνε τὸ φοβερὸν γιαγκίνι. / Μὰ ἴφουσα ἴκεινος ὁ Βοριῶς ἄγριος, θυμωμένος...». Ὡστόσο στὴ συνέχεια ὁ Βαρνάβας δίνει μιὰν ἄλλη διάσταση στὸ γεγονός: ὁ βοριάς «... ἀπὸ τὸν Θεὸν ἦτονε προσταγμένος, / μετὸ νὰ σφάλλωμεν πολλὰ καὶ δὲν μετανοοῦμεν, / ἔστειλεν τούτην τὴν φωτιὰν ὅλοι νὰ παιδευθοῦμεν» (στ. 38-40). Εἰσάγει δηλαδὴ ἓνα στοιχεῖο ἠθικῆς εὐθύνης τῶν ἀνθρώπων, στοιχεῖο πού θὰ τὸ ἐπεξεργαστεῖ στὴ συνέχεια προσδίδοντάς του καὶ ἄλλες διαστάσεις. Πέρα ἀπὸ τὴ γενικὴ του διατύπωση, ὅτι ἡ πυρκαγιά καὶ ἡ καταστροφὴ ἔγιναν ἐπειδὴ οἱ ἄνθρωποι σφάλλουν καὶ δὲν μετανοοῦν, ὅταν κάνει λόγο γιὰ τὶς ἔξι ἐκκλησίες πού κήρχαν στὴ συνοικία στηλιτεύει τὸν κληρὸ καὶ τὴν κενοδοξία του. «Ἐχάσαν τὰ κονάκια τους καὶ εὐμορφα κελλιὰ τους, / ἐπαιδευθήκασιν κι αὐτοὶ γιὰ τὴν κενοδοξία τους. / Διατὶ δὲν ἐχρειάζονταν [= καταδέχονταν] κανέναν νὰ μιλήσουν, / μηδὲ πτωχὸν μηδ' ἄρχοντα νὰ τὸν ἐχαιρετήσουν» (στ. 75-78). «Ὁμως τὸ κατηγορητήριο δὲν σταματᾷ ἐδῶ. Ὁ Βαρνάβας καταγγέλλει ὅτι οἱ ἱερεῖς, ἀντὶ νὰ ἀκολουθοῦν ὅσα ὀρίζουν οἱ κανόνες τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ δικαίου προκειμένου νὰ τοποθετηθοῦν σὲ κάποια ἐνορία, φρόντιζαν, μετὴν ἐπέμβαση τῆς τουρκικῆς ἀρχῆς, νὰ τοποθετοῦνται στὴν ἐκκλησία πού προτιμοῦσαν. Οἱ στίχοι πού ἀκολουθοῦν πιστεύω πὼς αὐτὴ τὴν ἔννοια ἔχουν: «κ' ἐπέρνασιν ταῖς ἐκκλησιαῖς μετὸ τούρκικους ῥιτζάδες». Ἡ τουρκικῆς προέλευσης λέξις «ριτζάς» σημαίνει παράκληση ἀλλὰ καὶ μεσολάβηση.

Ὅσο γιὰ τὶς ἐκκλησίες πού κήρχαν, ὁ ποιητὴς δὲν ἐνδιαφέρεται νὰ τὶς κατονομάσει, γεγονός πού ἐπιβεβαιώνει, πιστεύω, ὅτι ὁ κύριος σκοπὸς του ἦταν νὰ στηλιτεύσει καὶ νὰ καταγγεῖλει. Τὶς ἐκκλησίες ὡστόσο πού καταστράφηκαν ἐκείνη τὴ νύχτα τὶς γνωρίζουμε ἀπὸ ἓνα σημείωμα πού βρίσκουμε ἀντιγραμμένο στὸ ἴδιο χειρόγραφο, στὸ τέλος τῆς ριμάδας τοῦ Γαλατᾶ. Ἦταν ἡ Καφατιανή, ὁ Ἅγιος Ἰωάννης, ὁ Ἅγιος Δημήτριος, ὁ Ἅγιος Νικόλαος, ὁ Χριστὸς τῶν Μπιστανίων καὶ ὁ Χριστὸς τοῦ Κρεμαστοῦ. Πρόκειται γιὰ σημείωμα τοῦ Διονυσίου Δ',⁹ τὸ ὁποῖο βρῆκε κάπου

9. Τὶς ἐκκλησίες πού καταστράφηκαν ἐκείνη τὴ νύχτα ὁ Γεδεὼν τὶς ἐντοπίζει, προφανῶς ἔχοντας ὑπόψιν του τὸ σημείωμα αὐτό, καὶ τὶς ταυτίζει στὴ μελέτη του «Ἐορτολόγιον Κωνσταντινουπόλεως προσακηνοῦ», Παράρτημα Ἐκκλησιαστικῆς Ἀλήθειας, σ. 297. Ἐκεῖ δημοσιεύει καὶ ἔγγραφο τῶν προεστῶν γιὰ τὴν ἐπισκευὴ τῆς ἐκκλησίας τῆς Καφατιανῆς ἀπὸ τὶς ζημιὰς πού ὑπέστη ἀπὸ τὴν πυρκαγιά. Ο R. Janin, *La Géographie ecclésiastique de l'Empire Byzantin*, τ. 1, III, Παρίσι 1969, σ. 511, ὑποθέτει ὅτι ὁ Χριστὸς ὁ Κρεμαστὸς βρισκόταν στὴν περιοχὴ τοῦ Ἰπ-

καὶ τὸ ἀντέγραψε στὴν οἰκεία θέση ὁ σχολαστικὸς γραφέας τοῦ χειρογράφου Νικόλαος Καρατζάς. Ἀπὸ αὐτὸ ἄλλωστε τὸ σημεῖωμα πληροφοροῦμαστε καὶ τὸ ἔτος τῆς πυρκαγιᾶς ποὺ περιγράφει ὁ Βαρνάβας.

Ἡ θεϊκὴ ὀργὴ ἦταν λοιπὸν ἀναμενόμενη, κατὰ τὸ δημιουργὸ τοῦ στιχοῦργήματος: τὴν προκάλεσαν οἱ ἀνομίες τῶν ἀνθρώπων. Κρίνει μάλιστα σκόπιμο νὰ ἐνισχύσει τὴν ἄποψη αὐτὴ θυμίζοντας μιὰ παρόμοια καταστροφὴ ποὺ εἶχε συμβεῖ πρὶν ἀπὸ δέκα χρόνια, ὅταν μεγάλος σεισμὸς εἶχε πλήξει τὴ Σμύρνη τὸν Ἰούνιο τοῦ 1688.¹⁰ Καὶ σὲ ἐκείνη τὴν περίπτωσι ἡ αἰτία ποὺ εἶχε προκαλέσει τὸ ξέσπασμα τῆς θεϊκῆς ὀργῆς ἦταν παρόμοια μὲ αὐτὴ ποὺ προκάλεσε τὴν πυρκαγιὰ στὸν Γαλατᾶ: «... ὁ Θεὸς παιδεύει τοὺς ἀνθρώπους / καὶ τὴν ὀργὴν του στέλλει τὴν σὲ βδελυγμένους τόπους, / ἐκεῖ ποὺ περισσεύουσιν πορνείαις καὶ ἄσωτίαις, / οἰνοποσίαις καὶ χοροῖς, μὲ πλείσταις ἀδικίαις / ὡσὰν τῆς Σμύρνης τὸν σεισμὸν τότες ὅπου ἐγένη / ἐκείνους καταπόντισεν, κ' ἐδῶ [στὸν Γαλατᾶ] ἵσκειν γιὰ γίνω» (στ. 105-110). Προφανῶς ἡ περίπτωσι τοῦ Γαλατᾶ καὶ τῆς Σμύρνης στὴ συνείδησι τοῦ ἐπαρχιώτη ποιητῆ ἦταν παρόμοιαι: μεγαλουπόλεις καὶ οἱ δύο, ἐκπορευμένες καὶ ἄσωτες.

Ὁ δημιουργὸς

Τὰ βιογραφικὰ τοῦ Βαρνάβα, ὅπως σημείωσα καὶ πρὶν ἄνω, εἶναι ἐλάχιστα καὶ περιορίζονται στὰ στοιχεῖα ποὺ δίνει ὁ ἴδιος στὸ ποίημά του. Ἄς τὰ ἀνασυνθέσουμε.

Δηλώνει ὅτι ἡ ἐκπαίδευσί του περιορίστηκε στὰ κοινὰ γράμματα: «εἰς τὴν πατρίδα Κύπριος, μὰ δὲν εἶν' σπουδαγμένος, / πάρεξ κοινὰ τὰ γράμματα ποὺ εἶναι μαθημένος» (στ. 89-90). Ὡστόσο τὸ ἐπίπεδο παιδείας ποὺ ἀποπνέει τὸ στιχοῦργημα εἶναι, πιστεύω, ὑψηλότερο ἀπὸ ἐκεῖνο ποὺ θὰ περίμενε κανεὶς ἀπὸ αὐτὴ τὴν ἐξαγγελία. Εἶναι γραμμένο σὲ δεκαπεντασύλλαβο ὁμοιοκατάληκτο κατὰ ζεύγη καὶ λίγα εἶναι τὰ σημεῖα ὅπου ἡ ἀδεξιότητα στὴ στιχοπλοκία θὰ μπορούσε νὰ ἀποδοθεῖ στὴν ἐλλιπὴ μόρφωσι τοῦ δημιουργοῦ.

Εἶναι φανερὸ πὼς ὁ Βαρνάβας καλλιέργησε μόνος, πέρα ἀπὸ τὶς ὀ-

ποδρόμου· προφανῶς ὅμως ἡ ἐκκλησία τὴν ὁποία κατέστρεψε ἡ πυρκαγιὰ τοῦ Γαλατᾶ δὲν μπορεῖ νὰ ἦταν στὸν Ἰππόδρομο.

10. Ἡ ἀνάμνησι τοῦ σειμοῦ τῆς Σμύρνης ἔμεινε γιὰ πολλὰ χρόνια ζωντανή. Ὁ Καισάριος Δαπόντες στὸ ἔργο ποὺ ἀναφέρουμε στὴ σὴμ. 8 γράφει μισὸ περίπου αἰὼνα ἀργότερα (σ. 168): «ἔγινε μεγαλώτατος σεισμὸς, καὶ μάλιστα εἰς τὴν Σμύρνην, καὶ ἐκρημνίσθησαν πολλὰ σπήτια, καὶ πολλοὺς ἐπλάκωσαν».

ποιες σπουδές, τὸ ἔμφυτο ταλέντο του καὶ ἐπεξεργάστηκε τὸ γλωσσικό του αἰσθητήριο. Τοῦ ἄρεσαν τὰ γράμματα καὶ μὲ καημὸ σημειώνει: «Νά ᾿χεν σπουδάξῃ καὶ αὐτὸς ἐλληνικὴν σοφίαν, / ἤθελεν ἔχῃ μάθημα νὰ γράφ᾿ ὀρθογραφίαν» (στ. 91-92). Τὸ ὅτι δὲν πῆρε μεγαλύτερη βασικὴ ἐκπαίδευση τὸ ἀποδίδει ὄχι σὲ προσωπικὲς δυσκολίες ἀλλὰ στὸ γεγονός ὅτι στὸν τόπο του, στὴν Κύπρο, «δὲν βρίσκονται σπουδαῖοι» (στ. 97), δὲν ὑπῆρχαν λόγιοι δάσκαλοι κοντὰ στοὺς ὁποίους θὰ μπορούσε νὰ μάθει περισσότερα. Οὔτε ὅμως εἶχε, φαίνεται, τὴ δυνατότητα νὰ ἔρθει στὴν Κωνσταντινούπολη νὰ σπουδάσει: «εἰς τὸ σχολιὸν δὲν κάθησεν τῆς Πόλης διὰ νὰ μάθῃ. / ᾿Ελπίζω πῶς νὰ ᾿σπούδαζεν, ἤθελεν ἐνοήσῃ / ταῖς λέξαις ὅλαις τῶν γραφῶν νὰ ταῖς κατανοήσῃ» (στ. 94-96). Τὸν διακρίνει πάντως σεμνότητα ἀλλὰ καὶ ἓνα αἰσθημα μειονεξίας, πού τὸν κάνει νὰ ἀπολογεῖται στοὺς ἀναγνώστες, πῶς ὅ,τι ἔγραψε τὸ ἔκανε μόνο γιὰ νὰ διασώσει τὴν ἀνάμνηση ἑνὸς γεγονότος πού τὸν συγκλόνισε: «Καὶ ἄν εἶναι τίποτες οἱ στίχοι ποῦν᾿ γραμμένοι, / συγγνώμην νὰ τὸν δώσετε ἄ᾿ δὲν ἔν᾿ συνθεμένοι. / Μόνον διὰ ἐνθύμησιν τοὺς ἤθελεν ἠγγράψῃ» (στ. 99-101).¹¹

Ἀπὸ τὰ στοιχεῖα λοιπὸν πού δίνει γιὰ τὴ ζωὴ του ὁ ἴδιος ὁ Βαρνάβας μπορούμε νὰ υποθέσουμε πῶς γεννήθηκε καὶ πέρασε τὰ νεανικά του χρόνια στὴν Κύπρο καὶ ὅτι ἤρθε στὴν Πόλη ἀρκετὰ μεγάλος. Ὅταν πάντως περιγράφει τὴν πυρκαγιά τοῦ 1696, γνωρίζει πολλὰ γιὰ τὴ συνοικία τοῦ Γαλατᾶ: γνωρίζει τὴ σύνθεση τοῦ πληθυσμοῦ· γνωρίζει πῶς τὸν κατοικοῦσαν Τοῦρκοι, Ρωμιοί, Ἑβραῖοι καὶ Φράγκοι (στ. 11 καὶ 44)· γνωρίζει τὸν ἀριθμὸ τῶν ἐκκλησιῶν· γνωρίζει τὴν Πύλη τοῦ Τοπχανέ. Φαίνεται νὰ διαμένει κοντὰ στὸν τόπο πού ἔγινε ἡ καταστροφή. Ἡ κυπριακὴ καταγωγή του δὲν ἔχει πιά στὸν γραπτὸ του λόγο ἐντονη παρουσία.

Τὸ ἐπάγγελμα πού ἀσκοῦσε δὲν τὸ γνωρίζουμε· ἴσως νὰ ἦταν κάτι πού τὸν ἔφερε σὲ συνάφεια μὲ τὸν κατώτερο κληρο καὶ κάποια ἐνδεχομένως τραυματικὴ ἐμπειρία πού εἶχε ἀπὸ τὴ συνάφεια αὐτὴ τὸν ὀδήγησε νὰ ἐκφραστεῖ μὲ τόση πικρία γιὰ τὴν κενοδοξία τῶν κατώτερων λειτουργῶν πού ὑπηρετοῦσαν στὸν Γαλατᾶ.

Δὲν εἶναι γνωστὸς οὔτε ὁ χρόνος τῆς γέννησής του οὔτε καὶ τὸ πότε πέθανε ὁ Βαρνάβας ὁ Κύπριος.

11. Πρόσφατα ὁ Δημ. Σοφινὰς στὸ μελέτημά του «Διήγησις Βερᾶ καὶ Μιχροῆς. Ἄνωθιμου ἀνέκδοτον στιχοῦργημα ΙΖ' αἰ.», *Μεσαιωνικά καὶ Νέα Ἑλληνικά* 6 (2000), 22 σχολιάζοντας παρόμοια κατὰληξῃ στιχοῦργήματος τοῦ ΙΖ' αἰῶνα σημειώνει πῶς ἡ διατύπωση αὐτὴ θυμίζει βυζαντινοὺς κωδικογράφους, πού στὰ σημειώματά τους εἶναι ἀπολογητικοί, αὐτοχαρακτηρίζονται ἀμαθεῖς καὶ ζητοῦν ἀπὸ τὸν ἀναγνώστη νὰ τοὺς συγχωρέσει τὰ σφάλματα.

Ἡ πρώτη δημοσίευση τοῦ ἔργου

Τὸ 1900 ὁ Μανουὴλ Γεδεών στὸ μελέτημά του «Ἐκκλησίου βυζαντινὰ ἐξακριβοῦμεναι, κυρίως δὲ ἡ Θεοτόκος τῶν Κύρου» κατέγραψε τὶς ἐκκλησίες τῆς συνοικίας τοῦ Γαλατᾶ πού καταστράφηκαν ἀπὸ μιὰ πυρκαγιά πού ἐκδηλώθηκε τὸ 1659. Ἐκεῖ σημείωσε ὅτι σὲ ἓνα στιχοῦργημα «ἀνέκδοτον, περισωθὲν ἐν ἰδιωτικῷ κώδικι σωζομένῳ νῦν ἐν Χίῳ» περιγραφόταν μιὰ νεότερη πυρκαγιά. Γιὰ χάρη του μάλιστα ὁ χίος ἱστορικός Κ. Κανελλάκης μετέγραψε (κεφάλαιά τινα ἐκ τούτου τοῦ χειρογράφου).¹² Στὸ μελέτημά του ἐκεῖνο ὁ Μανουὴλ Γεδεών δημοσίευσε ὀκτῶ μόνο στίχους ἀπὸ τὸ ἔργο τοῦ Βαρνάβα, ἐκείνους πού περιγράφουν τὴν καταστροφή τῶν ἐκκλησιῶν τοῦ Γαλατᾶ. Σὲ μιὰ σημείωση παρέθεσε δώδεκα ἀκόμα στίχους, τοὺς «αὐτοβιογραφικούς», πού ὁ δημιουργὸς εἶχε ἐντάξει στὸ ἔργο του γιὰ νὰ ἀποκαλύψει τὴν ταυτότητά του: τὸ ὄνομα, τὴν καταγωγή καὶ τὴν παιδεία πού μπόρεσε νὰ πάρει.

Τέσσερα χρόνια ἀργότερα ὁ Γεδεών στὴ μελέτη του *Ἐορτολόγιον Κωνσταντινουπόλεως προσκυνητοῦ* δημοσίευσε τέσσερα στιχοῦργήματα πού περιγράφουν πυρκαγιές· καὶ ἐκεῖ μᾶς πληροφοροεῖ ὅτι τὰ κείμενα τῶν τεσσάρων αὐτῶν στιχοῦργημάτων προέρχονται ἀπὸ «τὸ ἐν Χίῳ χειρόγραφον».¹³ Ἐνα ἀπὸ τὰ τέσσερα εἶναι ἡ ριμάδα τοῦ Βαρνάβα.

Ἀπὸ τὸ ἔργο δημοσιεύονται 81 στίχοι καὶ κάποια ἀποσιωπητικὰ πού ἔχει θέσει ὁ ἐκδότης σὲ πέντε σημεία προδίδουν ἀντίστοιχες παραλείψεις, πράξη πού ὁ Γεδεών τὴ δικαιολογεῖ ὡς ἐξῆς: «ἀφρηθήσαν πολλοὶ στίχοι περιττοί». Ἐπρόκειτο λοιπὸν γιὰ συνειδητὴ ἀπόφαση τοῦ Γεδεών καὶ ὄχι γιὰ ἀμέλεια τοῦ Κανελλάκη νὰ ἀντιγράψει ὀλόκληρο τὸ ἔργο. Ἄλλη μία ἔνδειξη ὅτι ὁ Γεδεών εἶχε στὰ χέρια του τὸ πλῆρες κείμενο ἀποτελεῖ τὸ γεγονός ὅτι ἤδη στὸ πρῶτο του δημοσίευμα, τοῦ 1900, ἔγραφε: «τὸ ἱστορικὸν τοῦτο μνημεῖον, εἰς στίχους 118 παρατείνεται...». Ἀποφάσισε ὅμως νὰ μὴ δημοσιεύσει κάποιους στίχους. Ἀπὸ τὸ σύνολο τῶν 121 στίχων τοῦ ἔργου —πού ὁ Γεδεών τοὺς μετρᾷ 118 ἐπειδὴ δὲν ὑπολόγισε τοὺς δύο στίχους τοῦ τίτλου καὶ τὸν ἓναν πού δηλώνει τὸ τέλος— ἀφαιρώντας τοὺς δημοσιευμένους 81 διαπιστώνουμε τὴν ἔκταση τῆς «λογοκρι-

12. Μανουὴλ Γεδεών, «Ἐκκλησίου βυζαντινὰ ἐξακριβοῦμεναι, κυρίως δὲ ἡ Θεοτόκος τῶν Κύρου», (δημοσιευμένη σὲ συνέχειες στὴν) *Ἐκκλησιαστικὴ Ἀλήθεια* 20 (1900), 27 σμ. 4 καὶ τὴν ἴδια χρονιά αὐτοτελῶς, με τὸν ἴδιο τίτλο, ὡς Συμπλήρωμα τοῦ *Βυζαντινοῦ Ἐορτολογίου*, σ. 27 σμ. 3.

13. Μανουὴλ Γεδεών, *Ἐορτολόγιον Κωνσταντινουπόλεως προσκυνητοῦ. Προσάφημα*, Κωνσταντινούπολη 1904, σ. 49.

σίας): τὰ ἀποσιωπητικά πού ἔθεσε ὁ Γεδεών στήν ἔκδοσή του ἀντιστοιχοῦν σέ 40 στίχους· ἐπέλεξε δηλαδή νά δημοσιεύσει τὸ 67% τοῦ συνόλου, χαρακτηρίζοντας τοὺς ὑπόλοιπους στίχους «περιττούς».

Μποροῦμε νά ποῦμε, ἄραγε, ὅτι ὁ λόγος πού ὁ Γεδεών δὲν δημοσίευσε τοὺς 40 «περιττούς» στίχους ἦταν μιὰ «προληπτική λογοκρισία» στὸ κείμενο πού δημοσίευσε; Ὁ ἴδιος σὲ ἄλλο δημοσίευσμά του ἔχει διατυπώσει μιὰν ἀποψη γιὰ τὸ λόγο πού τὸν ὀδηγοῦσε νά παραλείπει ὅ,τι θεωροῦσε «περιττό»: «... ἐξοβελισθειῶν φράσεων τινῶν, ὧν ἡ ἐκτύπωσις μακρὰν τοῦ κέρδους ἐπενεργεῖν ἴσως ἀποφέρει ζημίαν».¹⁴ Ἰσχυσε, ἄραγε, καὶ ἐδῶ ἡ ἴδια ἀντίληψη; Γώρα πού ἔχουμε τὴν πλήρη εἰκόνα τοῦ ἔργου ἂς ἐξετάσουμε τοὺς στίχους πού παρέλειψε.

Στὴν ἐνότητα τῶν στίχων 8-16 καὶ 47-62 πού δὲν δημοσίευσε γίνονται ἀναφορὲς στὸν ὀθωμανὸ μονάρχη καὶ στὴν παρουσία Τούρκων στὴν καιγόμενη συνοικία. Ἡ παράλειψή τους μπορεῖ νά ἐρμηνευτεῖ μὲ τὴν πιὸ πάνω ἀντίληψη. Ὅμως ἀνάμεσα τοὺς «περιττούς» στίχους περιλαμβάνονται καὶ ἐκεῖνοι πού ἀναφέρονται στὸ φερμάνι τοῦ σουλτάνου γιὰ τὴ φωταγώγηση τῆς Κωνσταντινούπολης. Ἔτσι, ὁ «δοναυμάς» πού ἀποτελεσε τὴ γενεσιουργὸ αἰτία τῆς πυρκαγιᾶς ἀποσιωπᾶται στὴν ἔκδοση Γεδεών, ἀφήνοντας μετέωρο τὸ πῶς προκλήθηκε ἡ φωτιά. Εἶναι πάντως χαρακτηριστικὸ —καὶ ἀποκαλυπτικὸ τῶν λόγων πού ὤθησαν τὸν Γεδεών στὴν ἀποσιώπηση τῶν πιὸ πάνω στίχων— ὅτι τὸν ὄρο «τουρκοικὸς ριτζάδες» προτιμᾷ νά τὸν μετατρέψει σὲ «ξενικοὺς ριτζάδες» (στ. 80).

Μιὰ ἄλλη ἐπέμβαση τοῦ Γεδεών εἶναι ἡ ἀφαίρεση τῶν στ. 107-108. Ἐδῶ ἡ ἐρμηνεία πιθανὸν νά εἶναι λίγο διαφορετικὴ, ὑπακούει ὅμως καὶ πάλι στὴν ἴδια ἀντίληψη: τοῦ ἦταν δυσάρεστη ἡ κριτικὴ πού ἀσκοῦσε ὁ Βαρνάβας στὴν κοινωνία τῆς Κωνσταντινούπολης γράφοντας πῶς «περυσσεύουσιν πορνείαις κι ἀσωτίαις, / οἶνοποσίαις καὶ χοροῖ, μὲ πλείσταις ἀδικίαις».

Ἡ παράλειψη ὡστόσο τῶν τελευταίων στίχων (στ. 115-121) μένει ἀνεξήγητη, καθὼς ἐδῶ δὲν διαβλέπουμε τὴν αἰτία τῆς ἀποσιώπησης. Πρόκειται γιὰ τὸ σημεῖο στὸ ὁποῖο ὁ Βαρνάβας διατυπώνει τὶς ἠθικοπλαστικές του ἀπόψεις καὶ τὸ μήνυμα πού θέλει νά μεταδώσει μὲ τὸ στιχούργημά του.

14. Τὴ διατυπώνει στὴν ἔκδοση ἐνὸς «συνοδικοῦ τόμου» τοῦ Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως τοῦ 1663, τὸ κείμενο τοῦ ὁποῖου δημοσίευσε στὸ ἔργο *Κανονικαὶ Διατάξεις*, τ. 1, Κωνσταντινούπολη 1888, σ. 368 στμ.

Τὰ κωδικολογικά

Μένει νὰ δοῦμε τὴ σχέσηη πού συνδέει «τὸ ἐν Χίῳ χειρόγραφον» πού χρησιμοποιήσε ὁ Γεδεὼν μὲ τὸν χειρόγραφο κώδικα πού ἐντοπίσαμε στὰ Γιάννενα καὶ πού χρησιμοποιοῦμε στὴν παρούσα ἔκδοση. Χωρὶς ἀμφιβολία πρόκειται γιὰ τὴν ἴδια χειρόγραφη πηγὴ. Τὰ ἀκόλουθα στοιχεῖα πείθουν γιὰ τὴν ταύτιση.

α) Ὁ Γεδεὼν στὴ μελέτη τοῦ 1900 ἀνέφερε ὅτι πληροφορίες γιὰ τὴν πυρκαγιὰ τοῦ Γαλατᾶ σώζει, ἐκτὸς ἀπὸ τὸ στιχουργήμα τοῦ Βαρνάβα, καὶ «συνημμένον μικρόν τι σημείωμα» τοῦ πατριάρχῃ Διονυσίου Δ' τοῦ Μουσελίμη, τὸ κείμενο τοῦ ὁποίου καὶ δημοσίευσε. Τὸ σημείωμα αὐτὸ ὑπάρχει καὶ στὸν χειρόγραφο κώδικα τῶν Ἰωαννίνων, ἀμέσως μετὰ τὸ ἔργο τοῦ Βαρνάβα.¹⁵

β) Στὸ στίχο 107, στὸ σημεῖο πού ὁ Βαρνάβας συσχετίζει τὴν πυρκαγιὰ μὲ τὸ σεισμὸ πού συγκλόνισε τὴ Σμύρνη λίγα χρόνια νωρίτερα, ὁ Γεδεὼν παραθέτει σὲ σημείωση ἓνα σύντομο κείμενο «αὐτοῦ διδασκάλου Ἰακώβου τοῦ Ἀργείου», τὸ ὁποῖο σύμφωνα μὲ τὸν ἐκδότῃ «ἐν τῷ κώδικι κεῖται ἐνταῦθα».¹⁶ Στὸ χειρόγραφο τῶν Ἰωαννίνων ὑπάρχει πράγματι στὸ δεξιὸ περιθώριο τοῦ στ. 107 ἓνα σημείωμα μὲ τὸ ἴδιο κείμενο, τοῦ Ἰακώβου τοῦ Ἀργείου.

γ) Τέλος, τὰ τρία ἄλλα στιχουργήματα πού ἀναφέρονται σὲ ἰσάριθμες πυρκαγιές καὶ τὰ ὁποῖα δημοσίευσε ὁ Γεδεὼν μετὰ τὴ ριμάδα τοῦ Βαρνάβα τὰ βρίσκουμε, καὶ αὐτά, στὸ χειρόγραφο πού ἐντοπίσαμε. Πιστεύω πὼς μποροῦμε μὲ βεβαιότητα νὰ θεωρήσουμε ὅτι τὸ χειρόγραφο πού σήμερα βρίσκεται στὴν κατοχὴ τοῦ Πανεπιστημίου Ἰωαννίνων εἶναι τὸ «ιδιωτικὸν χειρόγραφον» πού βρισκόταν τὸ 1900 στὴ Χίο.

Ἡ ταύτιση αὐτὴ ἐπιτρέπει νὰ παρακολουθήσουμε ἓνα ἀκόμα βῆμα τῆς πορείας πού ἀκολούθησε τὸ χειρόγραφο πού συγκρότησε ὁ Νικόλαος Καρατζᾶς στὸ β' μισὸ τοῦ 18ου αἰ.

Γνωρίζουμε ὡς τώρα πὼς ὁ τελευταῖος κτήτορας τοῦ χειρογράφου ἦταν ὁ μητροπολίτης Κορυτσᾶς Εὐλόγιος Κουρίλας, πού τὸ ἀγόρασε τὸ 1944 ἀπὸ παλαιοπώλη τῆς Ἀθήνας καὶ τὸ κληροδότησε, μαζί μὲ ἄλλα

15. Βλ. Μανουὴλ Γεδεὼν, «Ἐκκλησίαι βυζαντιναί...», ὁ.π., σ. 27. Πανομοιότυπο τοῦ σημειώματος αὐτοῦ ἔπως σώζεται στὸ χειρόγραφο τῶν Ἰωαννίνων βλ. ἐδῶ στὴ σ. 34.

16. Μανουὴλ Γεδεὼν, *Ἐορτολόγιον...*, σ. 52 σημ. 2.

χειρόγραφά του, στο Πανεπιστήμιο Ἰωαννίνων.¹⁷ Δὲν γνωρίζουμε κανέναν ἀπὸ τοὺς ἐνδιάμεσους κτήτορες μετὰ τὸν Νικόλαο Καρατζά. Σήμερα εἴμαστε σὲ θέση νὰ ἀποκαταστήσουμε ἕναν κρικο στὴν ἱστορία του: τὸ χειρόγραφο olim Κουρίλα 5 πέρασε ἀπὸ τὴ Χίο, πρὶν πουληθεῖ στὴν Ἀθήνα τὸ 1944 στὸν Εὐλόγιο Κουρίλα. Ἀνῆκε πιθανότατα στὸν Κ. Ν. Κανελλάκη, διότι στὰ φύλλα τοῦ χειρογράφου σώζονται ἀρκετὰ σημειώματα γραμμένα ἀπὸ τὸ χέρι του, κάτι ποὺ προφανῶς δὲν θὰ εἶχε κάνει ἂν τὸ χειρόγραφο δὲν ἦταν δικό του. Στὸ περιθώριο μάλιστα τοῦ στίχου 70, ἀρκετὰ ἀδέξιου ὡς πρὸς τὸ μέτρο («ποῖος νὰ τὸν εἶδῃ νὰ μὴν χύση δάκρυα σὰν τὴν βρύσι»), ὁ Κανελλάκης σημείωσε μιὰ παραλλαγή, μετρικὰ ὀρθότερη: «κι' ὅποιος εἶδῃ τὸ χάλι του δακρύζει σὰν τὴν βρύσι». Κάτω ἀπὸ τὴ δική του πρόταση σημείωσε καὶ τὴ χρονολογία: 1890.¹⁸ Εἶναι πιθανὸ τὴν ἐποχὴ ἐκείνη νὰ μετέγραψε τὸ ποίημα γιὰ λογαριασμὸ τοῦ Γεδεῶν καὶ τότε νὰ θέλησε νὰ «διορθώσει» τὸν ἄτεχνο στίχο τοῦ Βαρνάβα. Ἄν τὰ στοιχεῖα αὐτὰ μᾶς βεβαιώνουν ὅτι ὁ Κανελλάκης ἦταν ὁ κάτοχος τοῦ χειρογράφου, τότε ἡ πληροφορία ποὺ σημείωσε ὁ Γεδεῶν: «ἐπιστάσις τοῦ φιλτάτου γυμνασιάρχου Γεωργίου Ζολώτα, μετεγράφησαν κεφάλαιά τινὰ ἐκ τούτου τοῦ χειρογράφου ὑπὸ Κ. Κανελλάκη» περιορίζει τὸ ρόλο τοῦ Γεωργίου Ζολώτα σὲ ἀπλή, ἴσως, μεσολάβηση.

17. Γιὰ τὸ συγκεκριμένο αὐτὸ χειρόγραφο βλ. ὅσα ἀναφέρω στὴ μελέτη μου «Δημήτριος Ραμαδάνης...», ὁ.π., 22 κέ. Τὰ σχετικὰ μὲ τὴν τύχη τοῦ κληροδοτήματος τοῦ Εὐλόγιου Κουρίλα τὰ ἔχουμε ἐκθέσει στὴ μελέτη Δ. Γ. Ἀποστολόπουλος – Π. Δ. Μιχαηλίδης – Μάχη Παΐζη, «Ἐνα περιώνυμο νομικὸ χειρόγραφο ποὺ ἐλάνθανε: τὸ “χειρόγραφον Γ, τοῦ Γερασίου Ἀργολίδος”». Ἐνας ἄγνωστος κώδικας τοῦ Νικολάου Καρατζᾶ», *Ἑλληνικά* 45 (1995), 85-109.

18. Πρόκειται γιὰ τὸ συγγραφεὶα τοῦ ἔργου *Χιακὰ Ἀνάλεκτα* (Ἀθήνα 1890) καὶ ἄλλων μελετῶν σχετικῶν μὲ τὴν ἱστορία, τὴν τοπογραφία καὶ τὰ νομίσματα τῆς Χίου· βλ. Philip P. Argenti, *Bibliography of Chios*, Ὁξφόρδη 1940, σ. 117, 137, 182 καὶ 513. Στὴ μελέτη μου «Δημήτριος Ραμαδάνης...», ὁ.π., 23 εἶχα διατυπώσει τὴν ὑπόθεση ὅτι τὸ χειρόγραφο olim Κορίλα 5 εἶχε πιθανῶς τὴν ἴδια τύχη μὲ τὸ olim Κουρίλα 3, τὸ «χειρόγραφον Γ» τοῦ Γερασίου Ἀργολίδος: μετὰ τὸ θάνατο τοῦ Γερασίου πέρασαν στὴν οἰκογένεια Ράλλη, ὅσπου νὰ καταλήξουν στὸν Ἀθηναῖο παλαιοπώλη. Ὅμως τὸ σημεῖωμα τοῦ Κ. Ν. Κανελλάκη, χρονολογημένο στὸ 1890, ἀνατρέπει τὴν ἀρχική μου ὑπόθεση ὅτι καὶ τὰ δύο χειρόγραφα ἀνῆκαν στὸν Γεράσιμο Ἀργολίδος καὶ ἀποκαλύπτει ἕναν ἄλλο κτήτορα, τὸν χιώτη λόγιο Κωνσταντῖνο Ν. Κανελλάκη. Δύο ἀκόμα χειρόγραφα ποὺ βρίσκονταν στὴν κατοχὴ του γνωρίζουμε ὅτι βρίσκονται σήμερα στὴ Βιβλιοθήκη τῆς Χίου «Ὁ Κοραῆς», μὲ τοὺς ταξινομικοὺς ἀριθμοὺς 1 καὶ 26· βλ. Ἄγ. Τσελίκας, *Τὰ βυζαντινὰ καὶ μεταβυζαντινὰ χειρόγραφα τῆς Βιβλιοθήκης τῆς Χίου «Ὁ Κοραῆς»*, Ἀθήνα 1984, σ. 8 καὶ 65.

Ἡ ἔκδοσις τοῦ κειμένου

Χρ. Σπουδαστηρίου Νεοτέρων Χρόνων τοῦ Πανεπιστημίου Ἰωαννίνων (olim Κουρίλα 5), φ. 287^r-289^v.

18ος αἰ. Ἀντίγραφο. Χεῖρ Νικολάου Καρατζᾶ.

Δεδομένου ὅτι τὸ ἀντίγραφο προέρχεται ἀπὸ τὸ χεῖρι τοῦ Ν. Καρατζᾶ, γνωστοῦ γιὰ τὴ σχολαστικὴ ἐργασία του ὅταν ἀντέγραφε κώδικες γιὰ τὴ βιβλιοθήκη του, θεωρῶ ὅτι πρόκειται γιὰ πιστὸ ἀντίγραφο τοῦ ἀντιβόλου καὶ γιὰ τὸ λόγο αὐτὸ ἐπεμβαίνω ἐλάχιστα, διορθώνοντας κάποιες ὀρθογραφικὰς ἀβλεψίαις. Στὸ κριτικὸ ὑπόμνημα δηλώνω μὲ τὴν ἔνδειξη Γ τίς διαφορὰς καὶ τίς παραλείψεις τῆς δημοσίευσσης τοῦ Γεδεών.

- 1 Ῥιμάδα στορισμένη, σὲ διάστιχα βαλμένη
διὰ τὸν Γαλατᾶν καμμένον, τὸν ἀπ' ὅλους παινεμένον

- Ἵσοι πιστεύετε Χριστὸν καὶ εἶστε βαπτισμένοι,
γροικᾶτ' αὐτὴν τὴν ξήγησιν τὴν παραπονεμένη,
5 πὸν βάλθηκα μὲ στόχασιν στὸν κόσμον νὰ στορήσω,
τοῦ καμμένου Γαλατᾶ τὰ πάθη νὰ διγῆσω·
πῶς ἦτοτε ἢ ἀφορμὴ κ' ἐγένη τὸ γιαγκίνι,
ὁ Βασιλεὺς ἐπρόσταξεν καὶ δοναμᾶς ἐγένη.
Μικροὶ μεγάλοι στόλισαν ὅλα τοὺς τ' ἀργαστήρια
10 νὰ κάμουνσιν τὸν δοναμᾶν μὲ τὰ πολλὰ παιχνίδια.
Καὶ πρόσταξεν ὁ Βασιλεὺς ὅλοι τοὺς νὰ χαροῦσιν,
Τοῦοχοι καὶ Φράγχοι καὶ Ῥωμοῖ, καθὼς ἐπιθυμοῦσιν,
εἰς τὴν χαρὰν πὸν γέννησεν κορίτζιν ἢ Σουλτάνα
ἐπρόσταξεν ὁ Βασιλεὺς καὶ δοναμᾶν ἐκάμαν.
15 Στὴν Πόλιν καὶ στὸν Γαλατᾶν ἐπῆγεν τὸ φεομάνι,
ὅστις τ' ἀκούσει παρευθὺς τὸν δοναμᾶν νὰ κάμη.
Σαββάτον ξημερώνοντας, ῥκοσιπέντ' Ἀπριλλίον
δνὸ μέραις ὑστερώτερα τ' ἁγίου Γεωργίου,
σταῖς δύο βραδιαῖς τοῦ δοναμᾶ ἐγένη τὸ γιαγκίνι
20 ἀκούσατε νὰ σᾶς εἰπῶ πῶς ἦτον, πῶς ἐγένη.
Εἰς τὴν Πόρταν τοῦ Τοπχανᾶ ἦτανε μπουρεκτζίδες,
κ' εὐγῆκαν εἰς τὸν δοναμᾶ κι αὐτοῖνοι σεγιουτζίδες

1 Ῥημάδα cod, Γ | στολισμένη Γ | βαρμένη Γ || 2 καμμένον Γ || 3 εἶσθε Γ || 5 βάλθηκα Γ | τὸν Γ || 6 καμμένον cod || 8-16 om Γ || 17 ῥκοσιπέντε ἀπριλίον Γ || 19 δοναμᾶ Γ || 22 εὐβῆκαν Γ | δοναμᾶν Γ

- ε. 287v *κι ἀφῆκαν ἕναν σύντροφον τὸν φοῦρονον νὰ κοιτάζη.
 Ἐκεῖνος ἀποκοιμήθηκεν, τίποτες δὲν ἔπεικάζει*
 25 *ξέχασεν ὁ ταλαίπωρος ὅτι εἶναι φωτιά κι ἀνάφτει,
 μόνον ἀποκοιμήθηκεν εὐμορφα κι ἀναπαύτη
 καὶ ἡ φωτιά ἐκίχιδισεν κι ἀναφεν τὰργαστήρι,
 ἐκεῖνος ἦτον ἡ ἀφορμὴ κ' ἐγίνη τὸ γιαγκίνι.
 Κ' ἐκάηκεν ὁ Γαλατᾶς ὁ πολυπαινεμένος,*
 30 *ποῦ ἦτον σ' ὄλην τὴν Τουρκιὰν πολλὰ ἐξακουσμένος,
 ἦτον ὡσὰν τὴν Βενετιὰν ἐκεῖνην ὅπου λέγουν,
 τώρα καθὼς ἐγίνηκεν κοιτάζουν τον καὶ κλαίγουν.
 Ἦτον Ῥωμαῖοι περισσοί, πολλὰ εὐτυχισμένοι,
 σὲ μίαν ὥραν ἔγιναν πτωχοὶ ξεγυμνωμένοι.*
 35 *Νὰ ἔλεεν εἶσται ὁ καιρὸς λιγάκι σὰν γαλήνη,
 τόσον κακὸν δὲν ἔκαμε τὸ φοβερὸν γιαγκίνι.
 Μὰ ἔφύσα ἔκεινος ὁ Βοριᾶς ἄγριος, θυμωμένος,
 καθολικ' ἀπὸ τὸν Θεὸν ἦτονε προσταγμένος,
 μὲ τὸ νὰ σφάλλωμεν πολλὰ καὶ δὲν μετανοοῦμεν,*
 40 *ἔστειλεν τούτην τὴν φωτιὰν ὅλοι νὰ παιδευθοῦμεν.
 Γιὰ νὰ γνωρίσωμεν καλά, μικροὶ τε καὶ μεγάλοι,
 γιὰ τοῦτο μᾶς τὴν ἔστειλεν ἔξαφν' αὐτὴν τὴν ζάλη.
 Κ' ἔχασεν μᾶνα τὸ παιδί καὶ τὸ παιδί τὴν μᾶνα,
 Τοῦρκοι, Ῥωμαῖοι σάστισαν, Ἑβραῖοι, Φράγκ' ἀντάμα.*
 ε. 288r *Σταῖς πέντε ὥραις τῆς νυκτὸς ποῦ ἔγινη τὸ γιαγκίνι*
 46 *δὲν ἔμπορῶ νὰ διηγηθῶ τὸ κλάμαν ὅπου ἔγινη.
 Μικροὶ μεγάλοι τρέχασι, τὰ ῥοῦχα φορτωμένοι,
 μὲς στὰ σοκάκια κλαίγασι μαῦροι, σκοτεινιασμένοι
 δὲν ἤξευραν ποῦ νὰ κρυφθοῦν νὰ μὴν κατακαροῦσι,
 50 κλαῖσιν ἀπαρηγόρητα, φωνάζουν καὶ βοοῦσι.
 Ἐκεῖναις ἢ ἀρχόντισσαις ἢ πολυχαδεμέναις,
 ποῦ ἔτον μὲς στὰ σαράγια τους ὀλόχουσα ἔδυμέναις,
 νὰ κοιτάζεις πῶς εὐγαιναν μὲ χῶρις φερετζέδες,
 κ' ἐτρέχασιν ξυπόλυταις, σὰν νᾶταν σκλαβωμέναις.*
 55 *Ἐχάσασιν ταῖς σκλάβαις τους, ποῦ ταῖς ὑπηρετοῦσαν,
 μὲς στὰ σοκάκια τρέχασιν, τοὺς Τούρκους κ' ἐρωτοῦσαν,
 ἂν εἶδαν ταῖς σκλάβαις τους, ἂν εἶδαν τὰ παιδιὰ τους,*

24 ἀποκοιμήθηκεν Γ || 25 τί Γ || 35 εἶναι Γ || 42 ταῦτο cod' ταῦτα Γ || 43-44 om Γ || 46 κλάμα Γ || 47-62 om Γ

- ὁποῦ τ' ἀφῆναν κ' ἔφευγαν ἀπ' τὴν πολλὴν τὴν βιά τους·
 ἀπὸ τὸν φόβον τῆς φωτιάς νὰ μὴν κατακαγοῦνε,
 60 ἔχάναν μάναις τὰ παιδιὰ, κλαῖσιν, μοιρολογοῦνε.
 Ἡ φλόγα ἐκαμάρουνεν, τοὺς ἔπερνεν στὴν μέσην,
 κὶ ἀναστενάζαν θλιβερὰ εἰς τὸν Θεὸν καὶ κλαῖσιν.
 Ἐσβῆναν ἀπ' τὴν μὴν μεριάν, κὶ ἀπὸ τὴν ἄλλην καίγει,
 ποιὸς νὰ θωρῆ τέτοιον καημὸν κὶ ἀπὸ καρδιάς δὲν κλαίγει.
 65 Καθολικ' ἀπὸ τὸν Θεὸν ἦτονε προσταγμένος
 ὁ φοβερός ὁ ἄνεμος, κ' ἐφύσαν θυμωμένοις.
 φ. 288v Δὲν ἔπαυσεν ὁ ἄνεμος ἔλεος γιὰ νὰ κάμη,
 ὥστε ὁποῦ τὸν ἔκαφεν, κ' ἐγίνηκεν βεράνι
 καὶ δὲν γνωρίζει ἄνθρωπος μέσα νὰ περπατήσῃ,
 70 ποιὸς νὰ τὸν εἶδῃ νὰ μὴν χύσῃ δάκρυα σὰν τὴν βροῦσι.
 Μάλιστα γιὰ ταῖς ἐκκλησιαῖς ταῖς χρυσοστολισμέναις,
 σὲ τρεῖς ὥραις ἐκάηκαν κ' ἡ ἔξι μαζωμέναις,
 κ' ἐφόγασιν οἱ προεστοί, παπάδες καὶ διακόνου,
 μὲς στὰ καράβια κείτονται τὰ ῥοῦχα τους ἀκόμη.
 75 Ἐχάσαν τὰ κονάκια τους καὶ εὐμορφα κελλιά τους,
 ἐπαιδευθήκασιν κὶ αὐτοὶ γιὰ τὴν κενοδοξιά τους.
 Διὰτὶ δὲν ἐχρειάζονταν κανέναν νὰ μιλήσουν,
 μηδὲ πτωχὸν μηδ' ἄρχοντα νὰ τὸν ἐχαιρετήσουν·
 80 κ' ἐπέρνασιν ταῖς ἐκκλησιαῖς μὲ τούρκικους ὀπιζάδες.
 Διὰ τοῦτο ἀθέντης ὁ Θεὸς ἔστειλε τὴν ὀργὴν του,
 καὶ τὸ γιαγκίν' ὁποῦ ἔγινεν ἦτον μὲ τὴν βουλὴν του.
 Ἐδειξεν φόβον τρομερόν, γιὰ νὰ μετανοήσουν
 γυναικες, ἄνδρες καὶ παιδιὰ νὰ κλάφουν, νὰ θρηνησοῦν.
 85 Εἰς ὅ,τι κὶ ἂν ἔσφαλαν νὰ ξεμολογηθοῦνε,
 νὰ κλαύσουσιν εἰς τὸν Θεὸν καὶ νὰ συγχωρηθοῦνε.
 Τελείωσεν ἡ ἔξηγησις, τοῦ Γαλατᾶ ὀμάδα,
 κ' ἐκεῖνος ποῦ τὴν εὔγαλεν, τὸν λέγουσιν Βαρνάβα.
 φ. 289r Εἰς τὴν πατριδα Κύπριος, μὰ δὲν εἶν' σπουδαγμένος,
 90 πάρεξ κοινὰ τὰ γράμματα ποῦ εἶναι μαθημένος.
 Νὰ ἔχεν σπουδάξῃ καὶ αὐτὸς ἑλληνικὴν σοφίαν,

63 ἐσβόναν Γ || 67-70 om Γ || 72 ἐκάησαν Γ | ἔξη Γ || 74 κείτονται Γ || 80 τούρκι-
 κους: ξενικούς Γ || 81 ταῦτο cod: τοῦτο Γ || 82 γιαγκίν ποδῆγει Γ || 87 ὀμάδα cod,
 Γ || 89 σπουδασμένος Γ

η ῥημάδα περιελάσσει ἡσυχία βαρύνει.
 εἰ δὲ ἐν γαλατῶν καρδίᾳ, οἱ ἀσχητοὶ ἀνελεῖται.

Ὅσοι πιστεύουσιν χριστῶν, ἢ ἦσαν βασιλεύοντες...

γρηγοῦσιν ὡς ἐν ἡμέρᾳ τῆς παρουσίας τοῦ κυρίου.

ὡς βαρύνει με ἡσυχία ἐν λόγῳ τῶν ῥημάτων.

ἢ παρρησίας γαλατῶν ἐὰν σέβει τὰ διόγματα.

ὡς πῶς ἢ ἀφορμῆς πᾶσι τοῖς ἡγιασμένοις.

ὁ βλασφημῶν ἐσφραγίσθη ἢ ἡσυχίᾳ ἐν ἡμέρᾳ.

μητροὶ μεγάλῃς ἐξέτισαν ἡμεῖς ἡσυχίᾳ.

τὰ καὶ ἐστὶν ἡσυχίᾳ τῶν ἡσυχίᾳ τῶν ἡσυχίᾳ.

Χρ. Ἰωαννίνων (olim Κουρίλα 5), φ. 287^r (τμήμα).

ἤθελεν ἔχει μάθημα νὰ γράφῃ ὀρθογραφίαν.

Κι ἂν ἔσφαλεν καὶ τίποτες στοὺς στίχους ὅπου γράφει,
εἰς τὸ σχολιὸν δὲν κάθησεν τῆς Πόλης διὰ νὰ μάθῃ.

- 95 Ἐλπίζω πῶς νὰ ᾠσοῦδαξεν, ἤθελεν ἐννοήσῃ
ταῖς λέξιας ὅλαις τῶν γραφῶν νὰ ταῖς κατανοήσῃ.
Μὰ ἐπειδὴ στὸν τόπον του δὲν βρίσκονται σπουδαῖοι,
ἔτξῃ αὐτὸς ἀσοῦδακτα τὰ γράφει καὶ τὰ λέει.

- 100 Καὶ ἂν εἶναι τίποτες οἱ στίχοι ποῦ ᾠ γραμμένοι,
συγγνώμῃν νὰ τὸν δώσετε ἄᾠ δὲν ἔνᾠ συνθεμένοι.
Μόνον διὰ ἐνθύμῃσιν τοὺς ἤθελεν ἡγράψῃ
γιὰ τὸν καγμένον Γαλατᾶν, ὅποιος γροικᾶ νὰ κλάψῃ.

- Πρέπει πολλὰ νὰ κλάψωμεν, κι ὅλοι νὰ λυπηθοῦμεν
εἰς τὸ κακὸν ποῦ γίνῃκεν, νὰ διανοηθοῦμεν
105 πῶς ὁ ἀθθέντης ὁ Θεὸς παιδεύει τοὺς ἀνθρώπους
καὶ τὴν ὀργὴν του στέλλει τὴν σὲ βδελυγμένους τόπους,
ἐκεῖ ᾠ ποῦ περισσεύουσιν πορνείαις κι ἀσωταῖς,
οἰνοποσίαις καὶ χοροῖ, μὲ πλείσταις ἀδικίαις.

92 ἔχει Γ || 94 τῆς Πόλεως νὰ μάθῃ Γ || 97 βρίσκονται Γ || 98 ἀσοῦδακτα Γ ||
100 συνθεμένοι Γ || 101 ἐνθύμῃσιν Γ || 107-108 om Γ

